

Körülállások – Németh László Kossuth-díja 1957-ben

[Füzi László](#)

"1957-ben mintegy hatvanan kapták meg ezt a díjat, az akkor kitüntetettek közül inkább a művészek és a tudósok nevét ismerjük. Az '56-os forradalmat és annak eltiprását követően először került sor ekkor Kossuth-díjak adományozására, így a közvélemény a szokásosnál is jobban figyelte, hogy az új helyzetben kik kapják meg a díjakat, s akik megkapják, hogyan fogadják."

1.

A Kossuth-díjakat a hagyományokhoz híven 1957-ben is március tizenötödikén adták át. A díjat az 1848-as forradalom századik évfordulójára alapították, a díj elnevezése is erre utal, s a kezdetekkor a szellemi és a művészeti élet képviselői mellett még '57-ben is kitüntettek vele munkásokat, földműveseket, brigádokat is, így a díjazottak száma nagyobb volt a ma szokásosnál. 1957-ben mintegy hatvanan kapták meg ezt a díjat, az akkor kitüntetettek közül inkább a művészek és a tudósok nevét ismerjük. Az '56-os forradalmat és annak eltiprását követően először került sor ekkor Kossuth-díjak adományozására, így a közvélemény a szokásosnál is jobban figyelte, hogy az új helyzetben kik kapják meg a díjakat, s akik megkapják, hogyan fogadják.

Íme, pár akkor kitüntetett tudós és művész neve: Ádám Jenő zeneszerző, Borsos Miklós szobrászművész, Fodor József író, Fülep Lajos művészettörténész, Haynal Imre orvosprofesszor, Heltai Jenő író, Kiss Manyi színművész, Kodály Zoltán zeneszerző (ő nagy díjat kapott), Lakatos Gabriella balettművész, Medgyessy Ferenc szobrászművész, Molnár Antal zenetörténész, Németh László író, Sulyok Mária színművész, Szabó Lőrinc költő, Tímár József színművész. Az érdekesség kedvéért jegyzem meg, hogy ekkor kapott Kossuth-díjat Potener Frigyes tengerészkapitány is.

A felsorolásból jól láthatóan az 1956. november 4-ét követően a szovjet erők által hatalomba helyezett kormány arra törekedett, hogy a számára elfogadható legszélesebb körből válassza ki a díjazottakat, rájuk helyezve annak felelősségét, hogy az adott történelmi pillanatban elfogadják-e a díjat - noha tudjuk, hogy a választás lehetősége akkor nem állt fenn. A díjak átadása után a legnagyobb vitát Németh László kitüntetése váltotta ki, sok más ok mellett feltehetően azért is, mert Németh önmaga világán belül is kiélezte a Kossuth-díj elfogadásának vagy el nem fogadásának kérdését, s ezt kivetítette a külső világra is. Némethet, mint mindig, erősen foglalkoztatta tevékenységének megítélése, azt, hogy 1956 ősze után fokozottan jelentkezett nála, nyilvánvalóan nem kell indokolni.

1956 Németh László életútjának fontos, gondolkodásának számos jellemzőjét középpontba állító pillanata volt. Október legvégén tért vissza Budapestre, azt megelőzően Szigligeten tartózkodott, úton Pestre Sajkodot is érintette. Azt a pár napot, amennyi a forradalomból még hátra volt, vele kapcsolatban villanófényben látjuk, írásai révén szereplője volt a forradalomnak, sokakkal tárgyalt, találkozott, így akkori tevékenysége kapcsán a forradalom alapvető kérdései is felszínre kerülnek. Ehhez képest a Kossuth-díj neki ítélése 1957-ben, s Németh-nek az ehhez való viszonyulása kevésbé fontos jelenség, még akkor is, ha ez a történet is szükségszerűen tartalmaz politikai jelentőségű mozzanatokat. S akkor is, ha Németh gondolkodása, gondolkodásának karaktere ebben a történetben is pontosan megmutatkozik. Mindaz, ami a Kossuth-díj körül akkor és Németh körül történt, 1956-ból következett, ám az, ami a mai napig élte ezt a kérdést, számos esetben történelmietlenül, a későbbi nézőpontokból következik.

2.

Németh László 1956. november 4-ét követően rövidesen vidékre utazott. A karácsonyt Budapesten töltötte, családtagjaival, de már csonka családban. Magda lánya és annak férje, Némethy László novemberben Nyugatra távoztak. 1957. január elsején már a balatonfüredi szívkórházból írt levelet Tamási Áronnak. Elvonulását betegségével magyarázta, „230-as vérnyomással érkeztem, s a kezdődő szívelégtelenség tüneteivel” - írta a levélben. Nyilvánvaló, hogy erre az útra más okok miatt is szüksége volt. A homály metaforája is megmutatkozhatott előtte, dolgozott benne a háttérbe húzódás és a menekülés ösztöne is, nyilván már ekkor felmerült benne Magdáék Füredhez közeli, sajki házában használata is. Itt, Füreden, a szívkórházban nézett szembe a maga novemberi szerepvállalásával. „Nem volt érdemes csinálni, összeroppanni, s főként nem volt érdemes betegnek annak a néhány cikknek a

megírására visszaroanni, aminek ez lett az eredménye. - Mert hogy én senkivel nem tárgyaltam, senkit nem is láttam, s engem sem akart senki látni: azt mondanom sem kell" - írta a levélben. Nem korábbi magatartásának megtagadása volt ez, inkább a kiüresedés jele, az emberi törekvések és a történelem ütközéséből levonható egyik végzetes következtetés érvényesítése. Egy-egy nagyobb vagy intenzíven megélt élet- és pályaszakasz után Némethnél kiüresedések, majd az újabb töltekezések következtek, nála így alakult egy újabb pályaszakasz.

Bár Németh vidéken, betegsége miatt kórházban tartózkodott, leveleit még februárban, s olykor márciusban is Füredről, a szívkórházból postázta, a szellemi és politikai élet történéseitől nem tudta elzárni magát, még akkor sem, ha a legtöbb kezdeményezéstől elzárkózott. A szemlélő azt hihetné, hogy elfordult a külső világtól, de nem így történt, érzékelte a politikai világban és a szellemi világban zajló folyamatokat is. Vannak arra utaló jelek, hogy új korszakra készült, például Gandhi munkáit olvasta, Tóth Lászlónak felvetette, hogy a Kiskunságnak Sajkodi levelek címmel írna, ezzel formát is adott volna kezdődő sajkodi korszakának. Későbbi nagy tanulmányciklusa ehhez hasonló címet visel majd, de ezek akkor még csak csírák, elképzelések voltak, körülötte az kavargott, ami 1956-ban kezdődött el.

Ebbe az örvénylésbe került bele a Kossuth-díj ügye is. Az 1957. január elsején Tamási Áronnak írott levélben megjegyezte, a felesége, Ella azt olvasta, hogy a Kossuth-díj jelölőbizottságába akarják bevenni. Basch Lóránt hosszú levélben méltatta az Égető Esztert, Németh erre a levélre válaszolva írta a következőket 1957. február 13-án: „A Kossuth-díj, az az érzésem, elkerül mégis. Megint az ellenségeim fognak megmenteni tőle; ebbe az egybe talán elfogadják az Írószövetség álláspontját, az idén ne adjanak ki díjakat. (Ezt ugyanis egyik utolsó ülésén a Szövetség még elhatározta.) Remélhetem tehát, hogy nem kapom meg a kitüntetést - tudod, hogy nemcsak ennek, mindenféle díjnak ellensége vagyok. Ha azonban kész helyzet elé állítanak, nem utasítom vissza; vakmerő dolog volna, s úgy érzem, bármennyire is kívánja mindenki, hogy valami nyakszegő dolgot kövessek el; az én kötelességem most, hogy egy-két művet még befejezzem.” Ezt az utalást ne az ürügy kereséseként értelmezzük, Némethben erősen élt a saját műve megteremtése iránti igény, mély elkötelezettséget érzett azért, hogy mindazt, amit meg tud alkotni, valóban létre is hozza. Ugyanezen a napon Veres Péternek írta: „Nem, én nagyon örülök neki, ha nem kapom meg [a Kossuth-díjról beszél most is - F. L.], de a visszautasítást sem előre, sem utólag nem vállalom; odaadom valami közcélra, s zsebre teszem, amit a kortársak mondanak.”

A történések ismertek, Németh Lászlónak az Égető Eszter és a Galilei című munkái elismeréseként odaítélték a Kossuth-díjat, ő ezt nem utasította vissza, de személyesen nem vette át. Németh betegségére hivatkozva felesége jelezte, hogy férje bár felutazik Budapestre, de az ünnepségen nem tud részt venni. Az író az átadás időpontjában Judit lánya lakásán volt, hogy ne találhassák meg, még később sem tartózkodtak otthon, Németh tartott a retorzióktól. Távollétét magyarázandó rövid protokolláris levelet írt Kállai Gyulának (aki akkor művelődésügyi

miniszter volt), s még március 14-én levélben tájékoztatta Basch Lórántot, hogy a díjjal járó pénzösszeget, ötvenezer forintot ügyvédi letétbe helyezi nála. „Ismered anyagi ügyeimet; tudod, hogy könyveim megjelenése olyan jövedelmet biztosított az elmúlt esztendőben, hogy nem tartanám illőnek, ha Kossuth-díjamat a magam céljára használnám fel. Hosszas gondolkodás után úgy döntöttem, hogy annak a városnak juttatom vissza, amelynek szerető oltalmában megjutalmazott munkáim keletkeztek.” Németh egyébként más pénzösszeget is tartott Basch Lórántnál, azzal az üldözöttek családtagjait támogatták. Döntéséről, arról, hogy a pénzösszeget a hódmezővásárhelyi Bethlen Gábor Gimnáziumnak ajánlja fel, március 16-án írott levelében volt tanártársát, Sipka Sándornét tájékoztatta.

Nyitott a kérdés, az adott hatalom miért tüntette ki Németh Lászlót. A döntésről, a díjazás körüli esetleges vitákról, egyáltalán a döntés mechanizmusáról semmiféle ismeretünk nincs, ezért minden, amit ezzel kapcsolatosan mondhatunk, a feltételezések körébe tartozik. Egyrészt nyilvánvalónak tűnik, hogy az önmaga legalizálásának lehetőségeit kereső új hatalom az adott pillanatban valamiféle egységet akart demonstrálni - később ez már nem lesz így -, nyilvánvalóan ezzel magyarázható, hogy a nagydíjjal Kodály Zoltánt tüntették ki. Nyilvánvaló az is, hogy amikor számos, a kemény ötvenes években a partvonalon kívülre került alkotót díjaztak, ezzel feltehetően a maguk nyitottságát szerették volna megmutatni. Elképzelhető, hogy már ekkor működött az ún. népi tábor megbontásának szándéka, de ez csak a két évvel későbbi nevezetes pártállásfoglalásban csúcsosodik majd ki. Leginkább arra gondolhatunk, hogy Németh 1956-os megnyilvánulásaiban találhattak olyan mozzanatot, amibe belekapaszkodva felé fordulhattak.

Ahhoz, hogy ezt a mozzanatot megtalálhassuk, át kell tekintenünk Németh László ún. ötvenhatos tevékenységét.

3.

Említettem már, hogy Németh október 30-án érkezett vissza Budapestre. Az, hogy megkésve, mintegy hetes késéssel került az események forgatagába, véletlen, de megfelel a történések általános ritmusának. Ständeisky Éva ír arról, hogy az írók közül kezdetben a reformer kommunista írók álltak és tevékenykedtek a forradalom eseményeinek középpontjában. A „népiek” körülbelül egy hét eltelte után kerültek ebbe a körbe. Németh a Pesten eltöltött napok

kapcsán reggeltől estig tartó gyaloglásokról írt, ami a tömegközlekedés leállása miatt közös élmény volt, úgy érezte, mintha a hajdani szárszói tanácskozás légköre éledt volna újra.

A rendelkezésre álló forrásokat áttekintve elmondhatjuk, hogy 1956. október végének pár napja, s különösen az első november eleji napok ugyanazt jelentették Németh László számára, természetesen az idő rövidsége által behatároltan, mint amit a Tanu elindításának, vagy a szárszói beszédnek a pillanata: a cselekvést, az őt uraló eszme, pontosabban a nyílt politikai gondolat elkiáltását. Kortársai közül többen is megjegyezték, Németh ekkor mintha a maga fiatalságához tért volna vissza. A félelem és az aggodalom az összetevője, mégpedig csak az egyik összetevője volt mindannak, ami gondolkodásában ekkor kibontakozott. A másik összetevő a mámor volt. 1956 népmozgalmában ő a kezdetektől a nemzet erkölcsi felemelkedését látta, Emelkedő nemzet című írásában ezt pontosan meg is fogalmazta: „Az elmúlt hét azért volt óriási élmény számomra, mert ez a néhány nap mutatta meg, nemcsak nekem, de az egész világnak, hogy a magyar nép erkölcsileg mekkorát emelkedett. Hiszen nem mondom, voltak jelek rá eddig is. Még a tömlöcszerű elzártságban élő elfeledett ember is érezte, hogy az ifiúságból más levegő csap fel, mint kortársai közül. De hogy a nemzet győtrésben, megaláztatásban így összeforrt, hogy diákok, munkások, katonák minden előzetes szervezkedés nélkül közös elszántságukban így megszerveződhetek, a vezér nélküli felkelőknek ez a csodálatos látványa meghaladta nem reményemet, de képzeletemet is.”

Napokról volt szó, aggodalmaktól kísért mámorban eltöltött napokról, ráadásul még beteg is volt, ahogy írta: „be akartam zárkózni... de a bezárkózásból nem lett semmi, az emberek jöttek, meséltek, magukkal vittek, magyaráztak, volt olyan is, aki megcsókolt; közben vörös ködben forgott a fejem; belül az elmondandók láza, kívül az egy zsongásba folyó emberhang, telefoncsöngés, utcai nesz. Ebben a néhány napban igen rosszul voltam; egypárszor (a gutaütésre gondolva) igen magas vérnyomásértékeket mértem, s utolsó cikkemet már törülközőbe pólyált fejjel, egy karosszékbe dőlten, másoknak diktáltam.”

Az október 30-án Budapestre visszatérő Németh Lászlónak a forradalom alatt három újságcikke jelent meg, Emelkedő nemzet (Irodalmi Újság, 1956. november 2.), Pártok és egység (Új Magyarország, 1956. november 2.), Nemzet és író (Igazság, 1956. november 3.). Ezek az írásokon kívül megőrződött egy verstöredéke, megőrződött, s csak 2011-ben jelent meg A magyar forradalomról című, töredékben maradt elemzése, ezt 1956. november 12. után, egyik barátja nyaralójába húzódva írta. Ránk maradt egy novemberi jegyzete és kézirat-töredéke, s mindenképpen idetartozik az 1956. november 26-án Tamási Áronnak írott összefoglaló jellegű levele, ebben a november végére kialakult helyzet elemzését a korábbi töredékhez hasonlóan foglalta össze.

Mindabból, amit Németh ekkori gondolkodásából rekonstruálni lehet, nyilvánvalónak tűnik, hogy ragaszkodott korábban, még a harmincas években kialakított gondolati rendszeréhez, s ennek megfelelően elsősorban azokkal kereste a kapcsolatot, akikhez évtizedes baráti-irodalmi-politikai szálak fűzték. Ennek tudható be, hogy Bibó István szerint már október 30-án délelőtt ott volt Illyés Gyula lakásán, ahol a Parasztpárt újjáalakulásáról döntöttek. Illyésen, Bibón, Németh Lászlón kívül még Veres Péter, Jócsik Lajos, S. Szabó Ferenc volt ott, 31-én délután pedig a megtartott alakuló gyűlésen másokkal együtt Némethet a párt szellemi irányító testületének tagjává választották a Mezőgazdasági Múzeumban. Az viszont, hogy éppen Németh László volt az, aki javasolta, hogy a magát a Rákosi-rendszer hatalomra jutásáig kompromittált párt a Parasztpárt helyett a Petőfi-párt nevet vegye fel, jelzi azt, hogy ezekben a rendkívüli jelentőségű napokban roppant erős megújulási készség is dolgozott benne. Kapcsolatban állt az irodalmi és a politikai élet szereplőivel, az utópiák iránt elkötelezett Németh Lászlót a reáliák iránti elkötelezettség jellemezte. A Magam helyett jelzett folytatásában írta le, hogy november 3-án Illyés Gyula hívta fel, idézem: „...beszélte Bibóval, ő jobban ért az ilyesmihez, kizártnak tartja, hogy az oroszok beavatkozzanak. Este Borsostól jött bizakodó telefon. Ott volt a Parlamentben, amikor a küldöttség a fegyverszünet megkötésére az orosz főhadiszállásra indult. - Na most már, ha Bibó és Borsos ezt mondja, akkor biztos, hogy bejönnek - mondtam mosolyogva -, Bibó ugyanis a legkikezdetlenebb logikával állított fel prognózisokat - amelyek biztos be is váltak volna, ha a történelem éppoly logikus, mint ő, így azonban inkább arra mutattak, hogy mi nem következik be; Borsos pedig a képtelen híreivel élő bizonyítéka volt, hogy a művészi és politikai erő mennyire nem járnak karöltve”.

Az adott társadalmi körülményekkel való számvetést, ugyanakkor pedig korábbi felfogásához való ragaszkodását is jelezte, hogy Németh nem akart a szocializmustól elfordulni. A sokszor utópista gondolkodónak nevezett Németh 1956 októberében-novemberében nagyon is realista volt. Pártok és egység című, már említett cikkében meggondolásra ajánlotta: Magyarország az elmúlt évtizedben elég messze haladt a szocializmus útján, voltaképp szocialista állammá lett. Ezt a helyzetet a régi rend lerombolásának a vágyában számba nem venni olyan óriási botlás lenne, amilyen a kommunistáké volt, akik a magyar gazdasági élet, főként a mezőgazdaság valóságos állapotát, magasabb fejlettségét számba nem véve, oda rombolták, ahol az orosz állt az októberi forradalom előtt, csak hogy a lenini menetrend szerint láthassanak a felépítéséhez. Intézkedéseinkben a mostani állapotokból kell kiindulni, eltökélve, hogy ami vívmány, vagy kis változtatással vívmánnyá alakítható, azt megtartsuk, s megfelelő irányban továbbfejlesszük”.

Ez a szocialista berendezkedés természetesen más lett volna, mint amilyen volt Rákosi Mátyás uralkodása idején. Németh többpártrendszer képzelte el, de olyan többpártrendszer, amelynek a pártjai elfogadnák az ún. „szocialista deklarációt” - azaz hitet tennének „a szocializmus néhány nagy elve mellett, mint a gyárak állami kézben tartása, bizonyos alacsony (25-40?) holdszám fölötti birtokok vissza nem adása mellett”. „Egy ilyen nyilatkozattal - írta -, amely, úgy érzem, a pártok és az ország akaratát fejezné ki, pillanatnyi hasznán túl történelmi jelentőségű forma is jönne létre; a néhány nagy, közös alapelveken álló többpártrendszer, amely az egységes eszmei alapon álló társadalmi rendszerek határozottságát a parlamentáris rendszer

rugalmasságával egyesítené

Ebben a gondolatsorban minden kétségen kívül ott volt a félelem attól, hogy a „szocialista táborból” való kilépés véres áldozatokkal járhat, mint ahogyan járt is, de talán még erősebben ott volt benne Némethnek az a meggyőződése, hogy a kis népek csak a rájuk jellemző sajátosságokkal léphetnek be a történelembe, s ebben a formulában éppen ezeknek a megőrzésére láthatott lehetőséget. Mindenekelőtt azonban ott volt benne az a Tanu idején kifejtett elgondolás, amely a tervgazdaságot a vállalkozás szabadságával kapcsolta volna össze. Ugyancsak a távlatos gondolkodás jegyében javasolta - a semlegességi nyilatkozat meghallgatásának pillanatában - egy új szövetségi kapcsolatrendszer kialakításának szükségességét is. „Ki nem helyesli, hogy a magyarság semmiféle hatalmi csoportosulásban részt ne vegyen?” - kérdezte, s a kérdéshez rögtön hozzá is tette: „Azonban épp ezzel önkéntelen kapcsolatba kerültünk az államoknak azzal az egyre növvő, semlegességre törekvő tömbjével, amelyek között véleményem szerint a helyünk is van. Lengyelországra, a szabadság felé haladó Duna-népekre, a színes nemzetek világára gondolok”. Ez a gondolat is a harmadik utas koncepcióban és a tejtestvérek-gondolatkörben gyökerezett, ám 1945-öt követően kibővült, s ahogy az idézetből is láthatjuk, egyre nagyobb teret kaptak benne azok a népek, amelyek nemzeti függetlenségüket csak 1945 után vívták ki.

A magyarság társadalmi berendezkedéséről, kapcsolatrendszeréről kialakított koncepciója 1956 napjaiban nem teljesedhetett ki, ám töredékesen felszínre került elemei mutatják, hogy még ebben a formájában is összevethető a harmincas és negyvenes évek elején kialakított nézeteivel.

November 4. után az utópista gondolkodónak gondolt Németh László hideg fejjel, pontosan fogalmazott. Politikai elemzőkészségének jó példája az, ahogy a Kádár-kormány hatalomra kerülésének körülményeit és első intézkedéseit elemezte. „Miniszterelnökségének természetesen volt két végzetes születési hibája. Az egyik: vállalnia kellett, hogy ő hívta be a szovjet csapatokat - s ő tapostatta le azt a nemzet szívét olyan gyorsan s oly meglepő erővel ellepő bizakodást. Különös, de tán ez volt kormányelnökségének kisebb fogyatkozása: már azért is, mert ha igaz lett volna, akkor sem hitte volna el senki sem. Az oroszoknak ahhoz, hogy bejöjjenek, nem volt szükségük Kádár János hívására - s ha nem tartották volna célszerűnek a beavatkozást, nem avatkoztak volna be.... A végzetesebb hiba - véleményem szerint - az volt, hogy a beavatkozás s önmaga létének igazolására vállalnia kellett, hogy Magyarországon ellenforradalom volt.” Leírta, hogy az akkori egy-két hétben is a Kádár-kormány miképpen mozdult el kezdetben meghirdetett céljaitól, s hogy ezek az elmozdulások a szabadságot csorbították meg.

Még novemberben Feljegyzést készített a kialakult helyzetről. A Feljegyzésben cáfolta a Kádár-kormány érvrendszerét, s újságcikkeihez hasonlóan ismét leszögezte: Voltak közöttünk, akik félték tőle, hogy a magyar nép, ha a nyomás alól fölszabadul, iszonyú bosszút áll elnyomóin. Ennek azonban, ha a forradalom egészét nézzük, épp az ellenkezője történt: a magyar forradalom csodálatosan mérsékelt, sőt nagylelkű volt - a megbántottak is megbocsátást és összefogást hirdettek." „Az a félelem sem igazolódott be - hogy a magyar forradalom ellenforradalom felé tolódik. A magyar munkásság, értelmiség, diákság - egy szálíg szocialista; a magyar sajtó megjelent számai fennmaradnak: egyetlen olyan cikk sem jelent meg benne, amely a kapitalizmus, s nem a nagy, de középbirtok visszaállítására csak célozni mert volna. Ha a beavatkozás csak két-három napot késik, az összes magyar pártok közös nyilatkozatban szögezték volna le a szocializmus vívmányaihoz ragaszkodásukat". Ezt követően a történetekkel szembesítette a Kádár-kormány ígéreteit, leszögezve: „A magyar nép, a történetek után természetesen nem bízik ezekben az ígéretekben. Azt hiszi, ezek csak megnyugtatóra szolgálnak, ami után megkezdődik a régi szíjak meghúzása s a nemzet legjobbjainak a kiemelése. - Ha tehát a kormány ígéreteinek hitelt akar nyerni - beváltásukat nemzetközi ellenőrzés alá kell helyezni."

A politikai elemzés élességét nyilvánvalóan az elemzés célja határozta meg. November 4-ét követően, az alapvonásokon túl, még nem lehetett pontosan ismerni Kádárék célját, vagy legalábbis kérdéses volt, hogy lehet-e tárgyalni velük, elvi alapvetése mellett Németh ezért hagyta nyitva a Kádárékkal való tárgyalás lehetőségét. Az akkori időszak jellemzésére csupán a máig Angliában élő Gömöri György szavait idézem, aki 1956. november 4. után társaival azért ment Nyugatra, hogy nemzetközi diákmozgalmat szervezzenek a Kádár-rendszer ellen. „Mivel a bizottság küldött, feltehetően vissza is várt bennünket, a határ még eléggé átjárható volt, s mi úgy gondoltuk, feladataink elvégzése után vissza tudunk még menni Magyarországra, ahol a munkástanácsok tárgyaltak Kádárékkal, hamarosan általános sztrájkot indítottak, tehát valamiféle illuzórikus reménye maradt még a forradalom híveinek a Kádár-kormányval való politikai kompromisszumra." Némethben is élhetett a remény a Kádárékkal való általános tárgyalásra, nyilván ezért is futott neki többször a kádári berendezkedés elemzésének, s ezért igyekezett tagolt kép kialakítására. Láta, hogy különbözni akar Rákositól, de látta azt is, hogy Kádár szerepvállalásának körülményei ezt lehetetlenné teszik.

A Tamási Áronnak írott levelében az írók magatartásával, kíváncsok passzivitásukkal kapcsolatos véleményét fogalmazta meg. „Kétségtelen, hogy a Kádár-kormány vállalta, hogy ő hozta be az oroszokat, olyan percben, amikor a nyugalom teljesen helyreállt. Ez lehetetlenné teszi, hogy támogassuk" - írta. Az írószövetségnek is a hallgatást javasolta, óvott attól, hogy túlzottan higgyenek az írók presztízsében, az adott körülmények között nem javasolta a Petőfi Párt pártként való működésének megőrzését. Láttuk, a Kádár-kormány támogatását nem tudta elképzelni, de külön megjegyzést is tett ezzel kapcsolatban: „Az oroszokat nem hívta be, azok rakták oda, s ha nem akarta egy Rákosi-kormányt átengedni az országot, vállalnia kellett a hatalmat. Azóta is adja, golyószóróval a hátában, a kacsintó jeleket; nyilvánvaló például, hogy nem szovjet, hanem jugoszláv politikát próbál folytatni, ami miatt, ha meg nem tér, el is kergetik

előbb-utóbb. Ha románok vagy csehek lennénk, rögtön tudnánk, milyen álláspontot kell elfoglalni egy ilyen kormányral szemben: mennyire támadni, szorongatni, s mennyire pajzsul használni sötétebb erőkkel szemben.”

1956. november 4-ét követően Németh László még jó ideig Pesten maradt. Vekkerdi László írta erről az időszakról: „November 4-én hajnalban, a kezdődő ágyútűzben kicsúszott házuk kapuján. Most már három leánya volt férjénél, s így hol Magdáék Karolina úti lakásában, hol Juditéknál a Malinovszkij fasorban, hol Gigiéknél Zuglóban húzhatta meg magát. Néhány barátjánál, tanítványánál is töltött egy-két éjszakát s napot. Nagy távolságokat gyalogolt be a romos, s időnként géppisztolysorozatoktól szaggatott budapesti utcákon Ez volt talán élete leg-'Móriczibb' periódusa, történetek s anekdoták láncába fűzte a múltat, s kedvvel figyelte a sokféle embert, akivel bolyongása összehozta”. Zaklatott állapota, s a hírek, információk gyűjtésének kényszere is az állandó mozgásra készítethette. Polcz Alaine írta le, hogy egy, a lakásukon lezajlott beszélgetés során Németh javasolta: „úgy tiltakozzunk a forradalom leverése ellen, hogy minden második nap egy író öngyilkos lesz. O kezd a sort.” Nyilvánvalóan az általa annyiszor említett öngyilkosság gondolata jelentkezett itt, a korábbiól eltérő formában, teszem hozzá Polcz Alaine mondataihoz.

4.

Láttuk, Németh László 1956 novemberében, a forradalom napjai alatt s azt követően a maga világából kinövő, ugyanakkor alapos helyzetelemzésen alapuló elképzeléseket fogalmazott meg. A november első napjaiban írott cikkei megjelentek, azonban írásainak másik része hosszú évtizedekre kéziratban maradt, s valóban csak a kései utókor ismerhette meg azokat. Nem tudjuk, hogy a hatalmon lévők mennyire ismerték Németh '56-os írásait s magatartását. Feltehető, hogy kéziratos elemzéseit és leveleit nem ismerték, gondolkodásáról és magatartásáról azonban biztos ismerettel bírhattak, hiszen Németh közszereplő volt, az irodalom világában elhangzó mondatait a beszélgetések résztvevői bizonyára újabb és újabb körökben ismertették. Ezt feltételezve meglepő, hogy az 1956 végi és az 1957 eleji „visszhang” írásainak csupán egyetlen szolamát emelték ki, elismerő hangsúlyokkal, ez azonban minden bizonnyal érdekükben is állt. December 16-án a Népszabadságban a Pártok és egység című írásáról a következőket írták: „Az egyik legbecsületesebb, az egyik legigazabb írás volt ez,

amely akkor nyomdafestéket kapott. Váratlanul jött, sokak számára örvendetes meglepetésként.” 1957. február 3-án a Népszabadságban a következő volt olvasható: „Mert november 2-án, akkor, amikor igazán szükség lett volna arra, hogy az ellenforradalommal szemben hirdesse a szocializmust - az Irodalmi Újság nem tette ezt. Egyedül Németh László figyelmeztetett az ellenforradalmi árra, de az egész újság ebben a válságos időben egyetlen sort sem írt le a szocializmus mellett”.

Láthatjuk, hogy Németh '56-os gondolkodásából egyetlen mozzanat ragadta meg a kialakuló Kádár-rendszer embereinek az érdeklődését, s feltehetően ez magyarázza a Kossuth-díj odaítélését is: Németh szocializmus melletti állásfoglalása. Ez a szocializmus azonban nem a kommunisták diktatórikus rendszerének védelmét, hanem saját minőségszocializmusához való ragaszkodását jelentette. Németh ugyanis főbb tételeiben az általa a harmincas években kifejtett gondolataihoz tért vissza, úgy, ahogyan cikkeinek történeti vonatkozásaiban a (kommunista álláspontot megfogalmazó Erdei Ferenc által kategorikusan elutasított) második szárszói beszédének egyes részeit „vette elő”. Láthatjuk azt is, Németh az 1956 utáni megkülönböztetéséért semmit nem tett, hacsak azt nem, hogy a forradalom időszakában gyakorlatilag ezt a harmincas években kialakított minőségszocialista gondolkodását képviselte. Mindez azt jelenti, hogy '56 után Németh gondolkodásából egyetlen rövid pillanat erejéig arra figyeltek fel, amivel először a harmincas évek doktriner marxistái, majd pedig a hatvanas évektől a Magyarországon megvalósult szocializmus ideológusai vitatkoztak, azaz a politikai taktika az adott pillanatban hasznosította mindazt, amit hasznosíthatónak vélt.

Elszomorító, hogy 1956 történetének ez a gazdag vonulata is a kisszerű taktikázások közepette halt el.